

Bijdragen tot de geschiedenis van IJsselstein Stad en Land

nr. 159
juni 2018

Historische
Kring
IJsselstein

ALESSANDRO PASQUALINI
(1493-1559)

IJsselstein als vrijstad
(1316-1795)

BLOKHUIS

DUINSTRA

NOTARISKANTOOR

mr. T. Duinstra

Kandidaat-notarissen:

mr. A.J. Blokhuis

mr. W. Bouman

mw. mr. R.J. Geurts

mw. mr. drs. B.S. Pot-de Vries

mw. mr. S.B. Stoops-van Mourik

Poortdijk 30, 3402 BS IJsselstein • Postbus 319, 3400 AH IJsselstein
E notarissen@blokhuisenduinstra.nl • T (030) 688 12 12 • F (030) 688 80 18
www.blokhuisenduinstra.nl

Openingstijden: het kantoor is op alle werkdagen geopend van
08.30 uur tot 12.30 uur en van 13.30 uur tot 17.00 uur.

ALESSANDRO PASQUALINI (1493-1559)

Een bekend spreekwoord stelt: 'een profeet wordt in eigen land niet geëerd'. In overdrachtelijke zin zouden we dat ook kunnen stellen voor de architect Alessandro Pasqualini die IJsselstein een groot werk heeft nagelaten. In opdracht van de heer van IJsselstein, Floris van Egmond (1470-1539) herstelde en verfraaide hij vanaf 1532 het kasteel en werd naar zijn ontwerp een aanvang gemaakt met de bouw van een toren aan de oude Nicolaaskerk. In 1535 is deze gereed.

De toren is het eerste, en nog bestaande, bouwwerk in zuivere renaissancestijl boven de Alpen! Hoe bijzonder is het dat IJsselstein daarmee een cultuurhistorische schat in huis heeft van de hoogste waarde. Op de top 100 lijst van belangrijkste rijksmonumenten in ons land neemt onze toren een prominente positie in. Deze lijst is in 1990 door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg samengesteld en gepubliceerd als 'Unesco Top 100 van onroerende objecten'. En dan te bedenken dat Nederland meer dan 62.000 rijksmonumenten telt! Maar meer nog dan dat, hebben we hier te maken met een bijzonder fraaie toren. Met die combinatie van uniciteit en schoonheid zou je verwachten dat we met de toren een publiekstrekker van (inter) nationaal formaat hebben. Helaas ligt de praktijk anders. De toren staat er fraai maar kwetsbaar bij. Voor ons, IJsselsteiners, is het een vanzelfsprekend object waar je bijna gedachteloos aan voorbij gaat. En de persoon van Pasqualini vinden we alleen maar terug in een bescheiden straatnaam.

Wij zijn dan ook verheugd dat historieschrijver Hans Ellenbroek het leven en werk van Pasqualini en zijn opvolgers heeft samengevat in bijgaand artikel. Want van al het Nederlandse werk van Pasqualini is alleen onze toren in hoofdvorm bewaard gebleven. In Duitsland, waar hij later aan de slag is gegaan en de renaissance bouwstijl geïntroduceerd heeft, heeft zijn werk en dat van zijn zonen meer sporen achtergelaten en is de herinnering daaraan zorgvuldiger gecultiveerd. Zie hiervoor de stad Jülich.

Wat bij ons beklijft is dat IJsselstein een bouwhistorisch unicum in huis heeft van grote nationale waarde. De eigenaar van de toren, gemeente IJsselstein, heeft daarmee de dankbare taak om deze culturele schat nationaal en internationaal op de kaart te zetten. Daartoe is als eerste een hoognodige reparatie van het voegwerk aan de orde.

Wij hopen dat, mede door deze publicatie, Pasqualini én zijn toren in IJsselstein de waardering krijgen die zij verdienen.

Een toelichting in de vorm van een plaquette of wellicht een sculptuur zou daarbij op zijn plaats zijn.

Redactie Bijdragen tot de geschiedenis van IJsselstein Stad en Land

ALESSANDRO PASQUALINI

(1493-1559)

Een Italiaanse architect in dienst van de heren van IJsselstein

Hans Ellenbroek

Na talloze oorlogen tussen de twee Europese grootmachten het Habsburgse Rijk en Frankrijk was het Habsburgse Rijk omstreeks 1525 uitgegroeid tot het belangrijkste machtsgebied. Het bestond onder andere uit de huidige landen Duitsland, Oostenrijk, België, Nederland, Spanje en een groot deel van Italië. In 1528 droeg ook de bisschop van het Sticht zijn wereldlijke macht over aan de Habsburgse koning Karel V. Het Sticht bestond uit de provincies Utrecht, Drenthe en Overijssel en de stad Groningen. In IJsselstein werd Karel V vertegenwoordigd door Floris van Egmond, die bevelhebber was van één van de legers van Karel V. Floris van Egmond was graaf van Buren en Leerdam, stadhouder van Friesland en Gelre en heer van onder andere IJsselstein en Jaarsveld.

Als teken van verzoening werd Karel V in 1530 in de St.-Petroniusbasiliek van Bologna door paus Clemens VII tot keizer gekroond. In Rome was dat niet mogelijk omdat de Heilige stad in 1527 was verwoest en leeg geplunderd door ongedisciplineerde Duitse en Spaanse troepen, nadat hun bevelhebber was gesneuveld. Omdat Karel V niet persoonlijk bij de plundering was betrokken, leidden vredesbesprekingen tot de afspraak om Karel V tot keizer te kronen.

De vele lutheranen onder de Duitse soldaten deinsden er in 1527 niet voor terug om nonnen te verkrachten, bisschoppen te vernederen en Romeinse burgers te vermoorden. Alle kerken, kloosters, villa's en particuliere huizen in Rome werden geplunderd.

**Karel V (1500-1558),
geschilderd door Jakob Seisenegger in 1532.**

De paus had de kant van Frankrijk gekozen, maar het Franse leger was in 1525 bij Pavia verslagen en had Lombardije moeten verlaten. Ook het leger van de paus werd verslagen. De paus was bij de plundering van Rome naar de onneembare Engelenburcht gevlucht en gaf zich pas na een

**Floris van Egmond (ca. 1470-1539),
geschilderd door Jan Gossaert ca. 1519.**

maand over. De paus moest een grote schadeloosstelling betalen en Parma, Modena en Piacenza afstaan, evenals verscheidene burchten.

Er waren vele hoogwaardigheidsbekleders aanwezig bij de keizerskroning, waaronder graaf Hendrik III van Nassau-Breda en Maximiliaan van Egmond, de enige zoon van Floris, die net als zijn vader in het leger van Karel V diende. Sommige bronnen noemen Floris van Egmond ook als gast, maar gezien zijn leeftijd en de vermoeiende reis naar Italië is het waarschijnlijk dat hij zich in Bologna liet vertegenwoordigen door zijn zoon en rechterhand Maximiliaan. Deze kapitein Maximiliaan van Egmond raakte ongetwijfeld onder de indruk van de vele prachtige kunstwerken en de renaissancearchitectuur in Bologna, waar hij kennis maakte met de plaatselijke architect Alessandro Pasqualini. Het lukte Maximiliaan de Italiaanse architect en vestingbouwkundige over te halen om mee te gaan naar Nederland en daar te gaan werken als bouwmeester en artilleriesmeester voor zijn vader Floris van Egmond.

De St.-Petroniusbasiliek van Bologna waar in 1530 de kroning van Karel V plaats vond.

Maximiliaan van Egmond. Ets van Nicolaes de Clerck.

De familie Pasqualini uit Bologna

Uit een doopakte blijkt dat Alessandro Pasqualini op 5 mei 1493 is geboren en op 13 mei in de Sint-Thomaskapel in Bologna is gedoopt. Zijn ouders waren Paolo de Pasqualini en Lucie de Capella. Zij behoorden net als de doopgetuigen tot de stadsadel van Bologna, de hoofdstad van de regio Emilia-Romagna in Noord-Italië. Alessandro Pasqualini heeft zijn jeugd in deze stad doorgebracht en daar architectuur gestudeerd aan de oudste universiteit van Europa. Het is niet bekend wie zijn leermeesters waren, maar ongetwijfeld hoorde daar Andrea Formigine bij, de architect van het paleis Fantuzzi in Bologna, dat gebouwd is in de periode 1517-1523. Het is vrijwel zeker dat Alessandro ook enige jaren in Rome heeft gestudeerd, waar hij kennis nam van het werk van Rafaël, Peruzzi en Bramante. In de laatste jaren van

Het wapen van Maximiliaan van Egmond met in het midden het wapen van IJsselstein.

Paleis Fantuzzi in Bologna, gebouwd in de periode 1517-1523. Foto uit 1965.

zijn studietijd heeft hij zich gespecialiseerd in de militaire architectuur. Omdat het politieke klimaat in Italië zeker na de plundering van Rome niet zo gunstig was en de opdrachtgevers schaars, had Alessandro Pasqualini wel oren naar een vertrek naar de Nederlanden, waar kansen voor hem lagen.

Het kasteel van Buren

Voor zestig Brabantse gulden per jaar kwam Alessandro Pasqualini in 1530 in vaste dienst van de graaf van Buren, Floris van Egmond en kreeg daarnaast kost, inwoning en kledinggeld. Hij verbleef in het kasteel van Buren en kreeg daar alle gelegenheid om blij te geven van zijn kunde, want het sterk beschadigde kasteel moest worden hersteld, verbouwd en versterkt. Hij ontwierp een galerij rondom de binnenplaats in de stijl van de Italiaanse paleizen met zuilen, bogen en medaillons in de zwikken. Hij voorzag het kasteel van talrijke renaissancedecoraties en legde rond het kasteel verdedigingswallen aan met zware ronde bolwerken op de

Het kasteel van Buren. Gravure van Abraham Rademaker uit 1725 naar een tekening uit 1612.

hoeken van het kasteelterrein. In het archief van de Nassausche Domeinraad worden drie tekeningen bewaard van de kapconstructies van de galerij met het handschrift van Pasqualini. In die tijd kwam in het kasteel van Breda een soortgelijke galerij tot stand naar een ontwerp van Thomas Vincidor. Het beeldhouwwerk voor de galerij van Buren werd daarom in Breda vervaardigd en per boot naar Leerdam gebracht. Vandaar ging het met paard-en-wagens naar Buren.

Alessandro Pasqualini, die tijdens zijn verblijf in Nederland en later in Duitsland ook de naam Alexander als voornaam gebruikte, leidde zelf de bouwwerkzaamheden in Buren van 1530 tot 1540. Keizer Karel V bracht op 29 december 1545 een bezoek aan het kasteel van Buren, dat toen net voltooid was en volledig ingericht. Het kasteel van Buren is in 1806/1807 gesloopt. In 1899 zijn de stenen overblijfselen die nog te vinden waren verzameld en opgestapeld tot een gedenkteken. Sommige restanten zijn nog te zien in het museum Buren & Oranje.

Het is vrijwel zeker dat Pasqualini ook de ontwerper was van de achtkantige bovenbouw van de kerktoren van de Sint-Lambertuskerk in Buren die omstreeks 1540/1545 is gebouwd. Deze achtkant heeft Toscaanse pilasters en geprofileerde natuurstenen galmgaten met triomfbogen op imposten. Net als in IJsselstein is de bovenste geleding en de lantaarn van latere datum na een verwoesting door een stadsbrand in 1575 van de oorspronkelijke, door Pasqualini ontworpen kegelvormige spits.

De Sint-Lambertuskerk in Buren, waarvan de achtkanten vrijwel zeker door Pasqualini zijn ontworpen.

In 1543 versterkte Pasqualini de stadsmuren van zowel Buren als Leerdam met wallen, die na de uitvinding van het buskruit beter bestand moesten zijn tegen kanonskogels van buitenaf en bovendien plaats moesten bieden aan eigen kanonnen.

Maarten van Rossum, de veldheer van Willem V, hertog van Gulik, Kleef en Berg, die sinds 1538 ook hertog was van Gelre-Zutphen, had op 9 juli 1543 Amersfoort ingenomen en maakte daarna de omgeving van het hertogdom Gelre-Zutphen onveilig. Pas in september 1543 kwam daaraan een einde na een overwinning van het keizerlijke leger in het gebied Nederrijn. Het hertogdom Gelre-Zutphen kwam toen in handen van keizer Karel V. Hertog Willem V werd in genade aangenomen en mocht volgens de Vrede van Venlo zijn overige bezittingen behouden. Maarten van Rossum vocht later voor Karel V tegen de Fransen.

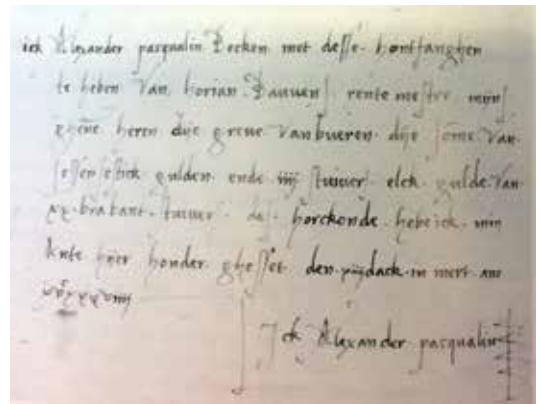
Het kasteel en de kerktoren van IJsselstein

In IJsselstein wordt het ontwerp van de kerktoren van de Sint-Nicolaaskerk toegeschreven aan Alessandro Pasqualini. Maar de eerste werkzaamheden van Pasqualini in Nederland betroffen herstelwerkzaamheden aan het kasteel van IJsselstein en verfraaiing ervan. Het kasteel werd bewoond en voor Floris van Egmond beheerd door de drost Willem Turck, die op 5 augustus 1532 een bewaard gebleven brief schreef aan de graaf van Buren, waarin hij melding deed van een inspectie van de buitenmuur van het kasteel. Hij inspecteerde deze muur samen met meester Alexander en meester-metselaar Cornelis van Woerden. De buitenmuur dreigde in te storten langs de gracht vóór het kasteel en ook was er sprake van een noodzakelijke reparatie aan de ophaalbrug. Zekerheid dat Pasqualini werd bedoeld met 'meester Alexander' kwam uit een kwitantie voor een leverantie van materialen, ondertekend door Alessandro Pasqualini.

Uit rekeningen uit 1531 en 1532 blijkt dat het kasteel verfraaid was met een nieuwe vierkante toren, voorzien van een wenteltrap. De nog bestaande Looyerstoren vertoont karakteristieke Italiaanse kenmerken, maar

de toren is in 1528 gebouwd en het ontwerp wordt toegeschreven aan de architect Rombout II Keldermans uit Mechelen, die onder meer werkte aan het kasteel Vredenburg in Utrecht, de stadhuizen van Culemborg en Middelburg, de kerk in Veere en het kasteel van Schoonhoven.

In 1532-1535 is de toren van de Sint-Nicolaaskerk gebouwd naar het ontwerp van Alessandro Pasqualini. De vierkante onderbouw van drie lagen en de eerste achtkant zijn uit die tijd en de kerktoren wordt beschouwd als het eerste gebouw in zuivere renaissancestijl

Een rekening van 14 maart 1539, ondertekend door Pasqualini.

Het kasteel van IJsselstein. Lithografie van P. Lauters naar een tekening van J.F. Crist.

De kerktoren van de Sint-Nicolaaskerk in IJsselstein.

lijk het eerste, tweede en derde vierkant.

De geledingen werden versierd met natuurstenen kroonlijsten en rondboognissen, voorzien van een schelpenmotief. Tussen het eerste en tweede vierkant bevinden zich onder de kroonlijst friezen met triglifien. In 1535 was de bouw van de kerktoren klaar.

Het tweede achtkant en de oorspronkelijke spits werden in 1568 door de bliksem getroffen en voor een groot deel vernield. Door geldgebrek duurde het tot 1635 voordat de kerktoren was herbouwd volgens een ontwerp van Adriaen van Spieringshoek uit Delft. Op 10 augustus 1911 brak een brand uit in de naburige sigarenfabriek van de firma Weijers. Overspringende vonken bereikten de kerktoren en een uitslaande brand verwoestte vrijwel de gehele kerk. Bij de restauratie werd een geheel nieuwe torenspits gebouwd, ont-

worpen door de bekende Amsterdamse Schoolarchitect Michel de Klerk en werden beeldhouwwerken aangebracht van Hildo Krop als kapitelen van het derde vierkant en op de pinakels van de eerste omgang (de vier evangelistensymbolen).

ten noorden van de Alpen. De renaissance was in het einde van de veertiende eeuw in Italië begonnen als een soort wedergeboorte van de kunsten en andere verworvenheden uit de klassieke oudheid. In de architectuur vertaalde zich dat onder meer door gebruik te maken van specifieke vormen uit de oudheid zoals Dorische, Ionische en Korinthische zuilen, triomfbogen, schelpmotieven, triglifien en frontons.

Ook voor de IJsselsteinse kerktoren geldt dat de betrokkenheid van Alessandro Pasqualini bij de bouw wordt bevestigd door zijn handtekening onder een rekening. De kerktoren werd door Pasqualini versierd met pilasters in de vorm van Dorische, Ionische en Korinthische zuilen in natuursteen tegen respectie-

Door zijn werkzaamheden aan het kasteel en de kerktoren verbleef Alessandro Pasqualini vaak in IJsselstein en hij sliep dan misschien wel in de herberg De Moriaen op de hoek van de Hofstraat en de Achterstraat (nu Utrechtsestraat 48). Toen deze herberg in 1569 gerechtelijk werd verkocht heeft zijn weduwe, die toen in het Duitse Gulik woonde, De Moriaen gekocht om zo een band te houden met het verleden en met haar geboortestad. Misschien bezocht zij IJsselstein

De toren met bekroning van Spieringshoeck rond 1800, onbekende kunstenaar

Schelpmotief in een nis van de kerktoren.

De rij triglifien boven het eerste vierkant.

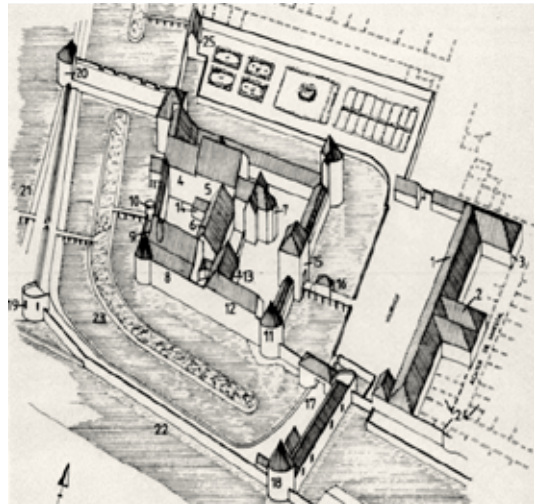
Langs de vierkanten zijn in de pilasters van onder af duidelijk Dorische, Ionische en Korintische zuilen te herkennen.

nog wel eens en kon dan in haar eigen herberg slapen. Pas na haar dood hebben haar erfgenamen in 1596 de herberg verkocht aan de waard van De Moriaen. Alessandro Pasqualini zal in IJsselstein zijn latere vrouw Elisabeth Schouten hebben leren kennen, die vermoedelijk een IJsselsteinse was. Zij zijn in of omstreeks 1533 getrouwd, wellicht in de Sint-Nicolaaskerk in IJsselstein.

Het echtpaar Pasqualini ging in Buren wonen, waar op 12 augustus 1534 zoon Maximiliaan werd geboren, die door Maximiliaan van Egmond ten doop werd gehouden. Ook de kinderen Johan (ca. 1536), Camilla (ca. 1538), Lucretia (ca. 1539) en Catharina (ca. 1541) moeten in Buren zijn geboren. Uit een document van 1541 blijkt dat Alessandro Pasqualini toen alleen in het kasteel verbleef en zijn gezin dus elders in Buren woonde.

Het kasteel van Grave. Tekening van Josua de Grave uit 1675.

Reconstructietekening van H.W. Boekewijt van het slot Grave naar een plattegrondtekening van Pasqualini uit 1541.

Het kasteel Grave

Na het overlijden van Floris van Egmond op 25 oktober 1539 volgde Maximiliaan hem niet alleen op als graaf van Buren en heer van IJsselstein, maar ook als kapitein-generaal van het leger van Karel V in de Nederlanden. Maximiliaan was in de praktijk al dikwijls namens zijn vader als opdrachtgever van Alessandro Pasqualini opgetreden en had veel respect voor het werk van de Italiaanse bouwmeester en diens kennis van de militaire architectuur. Pasqualini zal door hem als een vriend zijn beschouwd en Maximiliaan van Egmond hield hem graag in dienst. In het begin van de jaren veertig was Maximiliaan

nog verwickeld in een hevige oorlog met het naburige, toen nog anti-Habsburgse Gelre en verschillende van zijn bezittingen waren erg kwetsbaar, zoals het kasteel Grave.

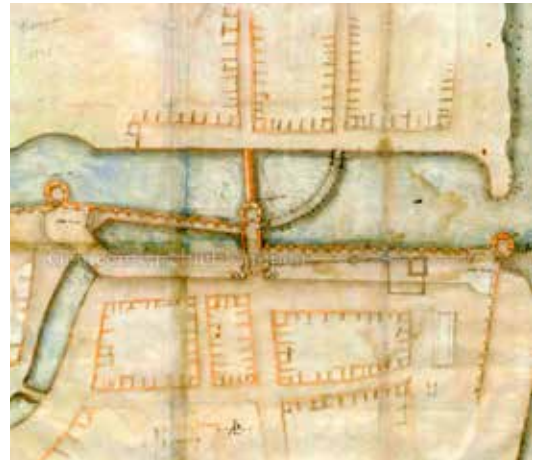
Er is een bouwtekening uit 1541 bewaard gebleven van het kasteel Grave, die door Pasqualini is gemaakt en voorzien van zijn monogram met het jaartal 1541. Hij liet enige verfraaiingen uitvoeren van de koningszaal en een representatief salet in het kasteel. Waarschijnlijk werd gebruik gemaakt van zijn adviezen en de bewuste bouwtekening voor de verbetering van de vestingwerken rondom het kasteel en de stad.

Het is niet ondenkbaar dat Pasqualini ook het ontwerp maakte voor de zuidgevel van de Sint-Elisabethkerk in Grave, waarbij hij de reeds aanwezige gotische bouwelementen verbond met stijlelementen van de renaissance. De spitsboogvensters in deze gevel zijn opgenomen binnen pilasterstellingen en ook de friezen met triglifien en de boogmotieven tonen sterke gelijkenis met de kerktoeren van IJsselstein.

Een geschutswal in Kampen

Als Pasqualini tijd genoeg had hielp Maximiliaan hem om opdrachten van derden te krijgen, zoals voor de stad Kampen, die tot het Oversticht behoorde. Toen Maximiliaan van Egmond in augustus 1543 naar Kampen kwam voor een vergadering van de Overijsselse Landdag nam hij Pasqualini mee, die in opdracht van de Landdag van Overijssel een geschutswal ontwierp als versterking van de stadsmuur aan de noordzijde van de stad. Er is een originele tekening van zijn hand bewaard gebleven met zijn monogram en het jaartal 1543, in overeenstemming met de bouwtekening die Pasqualini maakte van het kasteel Grave.

Hij tekende een wal voor de noordelijke middeleeuwse stadsmuur bij de Hagenpoort, die de opstelling van een modern geschut mogelijk maakte. Het plan hield een modernisering van de stadsvesting in tegen zo weinig

Kaart van Pasqualini uit 1543 voor de versterking van de stadsmuur van Kampen.

mogelijke kosten. Militair-technisch gezien was zijn oplossing niet optimaal en dat was waarschijnlijk de belangrijkste reden voor het stadsbestuur van Kampen om het ontwerp van Alessandro Pasqualini nooit tot uitvoering te brengen. Natuurlijk werd de wal ook minder noodzakelijk toen er in september 1543 met de Vrede van Venlo een einde was gekomen aan de Gelderse oorlog.

Adviezen voor Luik en Diest

De burgemeester van de stad Luik verzocht Maximiliaan in september 1541 Pasqualini enige tijd vrij te stellen om raad te komen geven over nieuwe vestingwerken. De bisschop en prins van Luik, Cornelis van Berghen, was een zwager van Maximiliaan. Tijdens zijn ambtstijd liet hij het bisschoppelijke paleis van Luik in renaissancestijl verbouwen. Het is niet bekend of en wat Pasqualini eventueel voor Luik heeft gedaan. Het kan heel goed zijn dat Maximiliaan hem niet liet gaan, omdat hij hem zelf hard nodig had voor de werkzaamheden in Buren.

Het staat wel vast dat Pasqualini het Vlaamse stadje Diest, dat onder de prins van Oranje viel, van advies heeft gediend. Dat blijkt uit een brief uit oktober 1542 van het stadsbestuur aan de Raad van de prins van Oranje. Ook voor Diest geldt echter dat het niet

Het kanon in Buren is een kopie van het kanon, dat Pasqualini in Mechelen testte voor Maximiliaan van Egmond, voordat deze het schonk aan de Engelse koning Hendrik VIII.

precies bekend is wat Pasqualini voor het stadje heeft betekend.

In de tweede helft van 1544 reisde Pasqualini voor Maximiliaan naar Vlaanderen, waar hij in Antwerpen, Brussel en Mechelen verbleef. In Antwerpen kocht hij kogels en kruit voor een kanon, dat hij in Mechelen testte. Het kanon was gegoten door de Utrechtse geschutgieter Jan Tolhuis en werd in 1545 als relatiegeschenk door Maximiliaan geschonken aan de Engelse koning Hendrik VIII. Het kanon heeft een lengte van ruim zeven meter en bevindt zich in het kasteel van Dover onder de bijnaam 'Queen Elizabeth's Pocket Pistol'. Sinds 1996 is een kopie te zien naast het museum tegenover de kerk in Buren. In Antwerpen kocht Pasqualini ook een carillon met veertien klokken, die waarschijnlijk bedoeld was voor de in aanbouw zijnde Sint-Lambertuskerk in Buren.

Een bolwerk voor 's-Hertogenbosch

In 1542 wilde de stad 's-Hertogenbosch de vestingwerken verbeteren, omdat het leger van Maarten van Rossum plunderend en brandschattend door Brabant trok. Het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch ontbood

Pasqualini om een ontwerp te maken voor een nieuw bolwerk, dat voor de Orthenpoort moest komen aan de noordzijde van de stad. Na een ontwerp op papier kreeg Pasqualini de opdracht om tot meerdere zekerheid een houten maquette te maken, dat in Buren moet zijn vervaardigd. In 's-Hertogenbosch gaf hij onderricht aan de werklieden over de uit te voeren werkzaamheden. De dagelijkse leiding over de bouw gaf hij in handen van de meester-metselaar Coenraad uit Buren. Pasqualini kreeg honderd carolusgulden voor zijn werk. Het bolwerk is waarschijnlijk nooit geheel afgemaakt, omdat het uiteindelijk plaats moest maken voor de citadel van 's-Hertogenbosch met het fort Willem Maria, waarin nu het Brabants Historisch Informatiecentrum is gevestigd.

Een stadsmuur voor Amsterdam

In opdracht van het Amsterdamse stadsbestuur maakte Pasqualini in februari/maart 1545 een ontwerp voor het bouwen van een nieuwe stadsmuur tussen de Sint Antoniespoort (later De Waag) en de Schreierstoren. De drie

Detail uit een tekening van Amsterdam in 1544 door Cornelis Anthonisz met de stadsmuur tussen de Schreierstoren (onder) en de Sint Antoniespoort.

Het Sint-Salvatorbastion van de citadel in Jülich.

De Aachener Tor (voorheen Rurpforte) in Jülich werd in 1548 gebouwd in de Italiaanse renaissancestijl van Pasqualini

De door Pasqualini ontworpen slotkapel in de citadel van Jülich is na de verwoesting tijdens de Tweede Wereldoorlog volledig herbouwd.

Hertog Willem V van Jülich, Kleve en Berg (1525-1592).

dochter Anna van vijftien jaar, die in 1551 met Willem van Nassau, de prins van Oranje, zou trouwen.

Naar Gulik in Duitsland

Alessandro Pasqualini hoefde niet lang te zoeken naar een nieuwe werkgever. Al op 15 april 1549 kwam hij als bouwmeester in dienst van Willem V, de hertog van Gulik, Kleef en Berg, een vroegere vijand van zijn vorige werkgevers, die ook wel Willem de Rijke werd genoemd. Veel kastelen van Willem V waren tijdens de oorlog met Karel V vernield of flink

beschadigd en ook de vestingwerken van zijn steden hadden grote schade opgelopen. Na de oriënterende gesprekken met Pasqualini in 1546 was men begonnen met het verbeteren van de vestingwerken van de stad Gulik volgens het ontwerp van Pasqualini, die in 1547 of 1548 ook een houten maquette van de citadel moet hebben vervaardigd, die verloren is gegaan. Een grote brand had de stad Jülich in de nacht van 26 op 27 mei 1547 vrijwel verwoest. Dat bood Pasqualini de mogelijkheid om de stad volledig naar Italiaans voorbeeld te ontwerpen met een geheel nieuw stratenpatroon in de stijl van Peruzzi.

Hij legde om de stad een vijfhoekige versterking aan met rechte vestingwallen, vier bastions en een citadel als vijfde stadsbastion. De vierkante citadel met daarbinnen

het paleis als een vorstenzetel, een ‘palazzo in fortezza’, werd ook voorzien van vier bastions en rond de gehele stad werd een diepe en brede, aan de buitenkant door een contramuur omsloten vestinggracht aangelegd. Vestingbouwkunst en renaissancearchitectuur werden door Pasqualini verweven tot een indrukwekkend eindresultaat, dat de eerste realisatie was op dit gebied in het Rijnland. Op 30 april 1549 legde Willem V de eerste grondsteen voor zijn hertogelijk paleis en omstreeks 1581 werden de bouwactiviteiten van de renaissancevesting Gulik beëindigd. Tijdens hevige bombardementen in november 1944 werd het in de loop der eeuwen sterk verbouwde paleis voor een belangrijk deel vernield net als 97% van de rest van de stad.

In het voorjaar van 1549 vestigde Pasqualini zich met zijn vrouw, zijn zonen Maximiliaan en Johan en zijn dochters Camilla, Lucretia en Catharina in Gulik (Jülich), waar Pasqualini een jaarsalaris kreeg van 200 Brabantse gulden plus een reeks van vergoedingen in natura, zoals granen, brandstoffen en kleding

Het paleis in Düsseldorf

Van 1549 tot 1559 hield Pasqualini ook toezicht op de bouw van het paleis van de hertog in Düsseldorf. Vermoedelijk zijn de noord- en zuidvleugels en de beide hoofdtorens onder zijn leiding tot stand gekomen. Na een hevige brand in 1872 werd het kasteel gesloopt, maar bleef de ronde noordelijke toren gespaard. De pilasters, rondboogvensters en de fries met triglieven verraden overduidelijk de hand van Pasqualini. Ook in Düsseldorf begon men bij het herstel van de vestingwerken vanaf 1550 volgens moderne Italiaanse principes te werken, die door de nieuwe bouwmeester van de hertog moeten zijn ingegeven.

Pasqualini was ook betrokken bij de herbouw van het zwaar beschadigde kasteel Hambach bij Jülich (Gulik) en vanaf 1556 bij de verbouw van de oude burcht van de graven van Ravensberg op de Sparrenberg bij Bielefeld.

Het paleis van Düsseldorf op een kopergravure van Franz Hogenberg uit 1585 met rechts van de toren de loggia van drie verdiepingen naar het ontwerp van Pasqualini.

Een weer bewoonbaar gemaakte toren van het slot Hambach bij Jülich, waar zowel Alessandro Pasqualini als zijn zonen Maximiliaan en Johan aan werkten.

Hij ontwierp een geheel nieuw verdedigingssysteem, dat rondom de burcht werd aangelegd. Ook in Duitsland werkte Pasqualini tussen de bedrijven door wel voor derden, zoals voor het stadsbestuur van Keulen, dat hem vijftig taler betaalde voor een plan voor de versterking van de stad. Ook verfraaiingen aan de Nothberger Burg bij Eschweiler en het slot Bedburg bij Kleef worden aan hem toegeschreven.

Het slot op de Sparrenberg bij Bielefeld, waar Alessandro Pasqualini tot zijn dood in 1559 aan werkte.

Afbeelding van een architect uit 1562/1563, vermoedelijk Maximiliaan Pasqualini, in de oude St. Annakerk van Düren, die in de Tweede Wereldoorlog is verwoest.

De Nothberger Burg bij Eschweiler werd door Pasqualini verfraaid.

Alessandro Pasqualini overleed in de zomer van 1559 na een langdurig ziekbed in Bielefeld. Veel van zijn in aanbouw zijnde werken werden voltooid door zijn twee zonen Maximiliaan en Johan. Zijn weduwe Elisabeth Schouten ging terug naar Jülich en kreeg in 1560 nog honderd gulden van de hertog als eindafrekening en als vergoeding voor de reiskosten naar Jülich. Daar leefde zij tot haar overlijden in ca. 1594.

Zoon Maximiliaan Pasqualini (1534-1572)

Alessandro Pasqualini liet behalve zijn vrouw en zijn twee zonen Maximiliaan en Johan nog drie dochters na: Camilla, Lucretia en Catharina. Camilla was in 1580 kamermeisje van de hertogin; zij is waarschijnlijk ongehuwd gebleven en leefde nog in 1596. Lucretia trouwde met Reynardt Hardtsfelt, bleef vermoedelijk kinderloos en leefde ook nog in 1596. Catharina, die in 1572 met Reinhard von Landsberg was getrouwd, was in 1596

Het slot Rheydt volgens een kaart van Gerardus Mercator uit 1596.

weduwe met onmondige kinderen. De oudste zoon Maximiliaan Pasqualini had in zijn vader natuurlijk een goede en beroemde leermeester. Hij voltooide zijn studie met een studiereis naar Italië, maar meer dan zijn vader wordt hij als een Duitse architect beschouwd. Tijdens de ziekte van zijn vader trad Maximiliaan al op als zijn assistent of vervanger bij de verbouwwerkzaamheden aan de kastelen Hambach en op de Sparrenberg. Na de dood van zijn vader werd Maximiliaan aangesteld als landsbouwmeester van de hertog. Onder zijn leiding werd de citadel van Jülich in 1572 voltooid en de verbouw van het kasteel Hambach en het kasteel op de Sparrenberg voortgezet, net als de bouw van het paleis in Düsseldorf.

Maximiliaan Pasqualini maakte een begin met het herstel van het slot in Grevenbroich aan de Erft en hij ontwierp een nieuw poortgebouw voor de Zwanenburcht in Kleef. Voor de stad Sittard, die tot het hertogdom Jülich, Kleve en Berg behoorde, ontwierp hij een stadhuis, dat in 1561-1567 werd gebouwd op gezamenlijke kosten van de stad en de hertog. In 1775 werd het restant van het zwaar beschadigde gebouw afgebroken. Ook het deels herbouwde raadhuis van Düsseldorf wordt aan Maximiliaan Pasqualini toegeschre-

ven net als het kanselarijgebouw en een paardenstal in Düsseldorf. Ook voor de stad Jülich ontwierp Maximiliaan het stadhuis met een naastgelegen archiefgebouw en de hertogelijke paardenstal, die rijk werd voorzien van renaissancecedecoraties.

Omdat hertog Willem V reformatorische sympathieën koesterde, bleef zijn hertogdom niet ongemoeid na de komst van de Spaanse generaal, de hertog van Alva, als landvoogd van de

Nederlanden in 1567. Het gevolg was dat Maximiliaan hoofdzakelijk nog maar bezig was met de modernisering van de stadsvestingwerken van onder andere Brügggen, Heinsberg, Jülich en Monschau. Voor derden was hij nog actief als adviseur van de keurvorst van Trier voor de uitbreiding van de vesting Ehrenbreitstein en van Otto von Beylandt voor de nieuwbouw van het slot Rheydt (nu Mönchengladbach).

*Maximiliaan stierf in juni 1572 op slechts 37-jarige leeftijd. Hij was rond 1560 getrouwd met Ida Tack, een dochter van Johann Tack en Mechteld van Kleef, die hem behalve de twee jong gestorven zoontjes Alexander en Gerhard vier kinderen schonk: de dochters Agnes (*1564) en Margareta (*1565) en de zonen Johann (1562-1612) en Alexander (1567-1623). Beide zonen werden weer bouwmeester. Dochter Agnes trouwde met de drost van Dieburg, Bernard Falck von Falckenstein en dochter Margareta met de burgemeester van Wijk bij Duurstede, Willem van Hattem. Als weduwe trouwde zij later met Goswold von Boetselaar.*

Het slot Rheydt (Mönchengladbach), waar zoon Maximiliaan Pasqualini aan werkte.

Zoon Johan Pasqualini (ca. 1536 - ca. 1580)

Johan Pasqualini, de jongste zoon van Alessandro, werd voor het eerst in de jaren 1558-1562 vermeld in Hambach, Jülich en Sittard als begeleider van zijn broer Maximiliaan. Door de al maar toenemende werkzaamheden van Maximiliaan werd zijn werkgebied in 1568 gesplitst in twee delen. Maximiliaan bleef landsbouwmeester voor Jülich, Berg en

Wandelpromenadering van Orsoy, oorspronkelijk ontworpen door zoon Johan Pasqualini.

Ravensberg en zijn broer Johan Pasqualini werd aangesteld als landsbouwmeester voor Kleve en Mark. Door de dood van Maximiliaan werd Johan Pasqualini op 19 mei 1573 ook benoemd tot bouwmeester voor Jülich, Berg en Ravensberg en zo kwam de leiding van het gehele bouwwezen in het gebied van de hertog weer in één hand.

Johan Pasqualini had in 1565 al de opdracht gekregen voor het ontwerpen van een

nieuwe vesting rondom het stadje Orsoy bij Wesel (nu Rheinberg). Voor de stad Wesel ontwierp hij een bolwerk (vóór de Flesgenpoort) en voor de stad Kleve in 1569 de burchtgalerij en in 1579 de kanselieraanbouw op de Zwanenburcht. Vanaf 1572 werkte hij voornamelijk aan de voltooiing van de werkzaamheden aan de kastelen in Hambach, Grevenbroich en Sinzig en de verdedigingswerken in Jülich, waar hij het ontwerp maakte voor de Dürensepoort. De hertog had geen geld meer voor grote nieuwbouwplannen. Wel werd Johan door derden gevraagd en reisde naar Schorndorf (Württemberg), Ansbach (Beieren) en Wolfenbüttel (Braunschweig).

Net als zijn broer werd Johan Pasqualini niet oud en overleed circa 1580. Hij was rond 1570 getrouwd met Catharina de Vall en kreeg met haar twee dochters, Elisabeth en Mechteld. Voor hun opvoeding kreeg Catharina van de hertog vanaf 1582 een jaarlijkse ondersteuning van twintig taler.

De kleinzonen van Alessandro Pasqualini

Johann Pasqualini (1562-1612), de oudste zoon van Maximiliaan, bracht zijn studietijd in het

Interieur van de Sint-Lambertuskerk in Düsseldorf. Onder het koor bevindt zich de grafkapel van hertog Willem V, ontworpen door kleinzoon Johann Pasqualini.

buitenland door en werd in 1586 op 24-jarige leeftijd aangesteld tot bouwmeester voor Jülich en Kleve. De financiële reserves van de hertog begonnen echter aardig uitgeput te raken, zodat hij niet op nieuwe grote opdrachten hoefde te rekenen. Wel hield hij toezicht op de nog steeds in gang zijnde vestingbouwwerkzaamheden in onder andere Brügggen, Düsseldorf, Heinsberg, Jülich, Monschau en Sittard. Alleen voor Mülheim aan de Rijn, tegenover Keulen, mocht hij een stadsontwerp maken met stratenpatroon en vestingwerken. De werkzaamheden begonnen in 1588, maar deze werden na de dood van Willem V in 1592 stilgelegd en pas in 1612 weer hervat. Johann is verantwoordelijk voor de inrichting van de grafkapel voor hertog Willem V onder het koor van de Sint-Lambertuskerk in Düsseldorf.

Johann bleef in dienst van de opvolger van de hertog, Johan Wilhelm, maar werkte meer voor derden, zoals de steden Keulen, Koblenz, Lübeck, Trier en Wesel. Johann Pasqualini trouwde in 1590 met Emerentia Raesfeld uit Bocholt en kreeg twee zonen: Maximiliaan (1592-1657) en Johan (1595-1626).

Alexander Pasqualini de jongere (1567-1623), de jongere broer van Johann, werd pas in 1604 voor het eerst vermeld als begeleider van zijn broer in Heinsberg. Voor zijn broer tekende hij onder andere kaarten voor werkzaamheden voor de stad Wesel. Na 1605 is hij mogelijk zijn eigen weg gegaan en werd in 1606 in Neuburg als bouwmeester genoemd, maar in 1608 als bouwmeester van het hertogdom Kleve, waar hij wellicht zijn erg

reisluchtige broer verving. Tussen 1608 en 1620 was hij ook regelmatig betrokken bij de vestingbouw in Düsseldorf. In Uedem bij Kleve vervulde hij tegelijkertijd de meer symbolische, maar wel lucratieve functie van sleutelbewaarder. Zijn huwelijk met Maria van Megen bracht alleen een dochter voort. Met zijn overlijden in of rond 1623 kwam een einde aan de architectentraditie binnen de familie Pasqualini.

De laatste generaties

Johan Pasqualini (1595-1626), de jongste zoon van Johann, nam dienst in het keizerlijke leger onder Albrecht van Wallenstein en stierf in 1626 tijdens een missie in Hongarije. Zijn oudere broer Maximiliaan Pasqualini (1592-1657) trad evenmin in de bouwkundige voetsporen van zijn voorouders. Maximiliaan trouwde met Anna Margareta von Lintelo uit Bocholt en kreeg met haar behalve twee dochters een in Enschede geboren zoon Dietrich Arnold (1631-1681). Dietrich Arnold maakte een studiereis naar Italië, die bijna een jaar duurde en benutte deze gelegenheid om in Bologna de herkomst van zijn familie te onderzoeken. Hij trouwde in 1659 met de vermogende Anna von Ingenhoff uit Werth en breidde zijn bezittingen uit in Aalten, Bredevoort en Rhede.

Het echtpaar kreeg vier dochters, die ongehuwd bleven en twee zonen, Maximiliaan Dietrich (1669-1720) en Otto Arnold (1674-1746), die beiden in het leger dienden. Toen het regiment van Maximiliaan in Italië was, bracht ook hij een bezoek aan Bologna en vond daar bewijzen van de adellijkheid van de familie Pasqualini. Otto Arnold bleef ongehuwd, maar Maximiliaan Dietrich trouwde in 1714 met Anna Maria Frederica von Coevorden tot Rhede en kreeg nog een nakomeling. Deze dochter Anna Judith Elisabeth Pasqualini (1716-1761) trouwde in 1737 met de baron Johann Hermann Winold von Hövell en overleed in 1761 in Deventer, waar zij in de Grote of Lebuïnuskerk werd begraven. Met haar stierf het geslacht van Alessandro Pasqualini uit.

Geraadpleegde archieven

- Het Utrechts Archief, Utrecht
- Gelders Archief, Arnhem
- Nationaal Archief, Den Haag
- Nationaal Militair Museum, Soest
- Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard, Woerden; tijdelijk Oudewater

Geraadpleegde literatuur

- *Alessandro Pasqualini - die italienische Renaissance am Niederrhein* (1993). Jülich: Stadtgeschichtliches Museum Jülich
- 'Alexander Pasqualini (1493-1559), architect en vestingbouwkundige' (1991), *Bulletin KNOB 1991-5*, Delft
- Beelaerts van Blokland, jhr. dr. W.A. (1931). 'Alexander Pasqualini, bouwmeester van het kasteel te Buren en andere sloten, krijgs- en vestingbouwkundige van naam', *Bijdragen en Mededelingen 'Gelre', XXXIV*
- Boekweit, H.W. (1990). *Het kasteel van Grave in de 16^e en 17^e eeuw*, 's-Hertogenbosch
- Bruggen, Martin van, e.a. (1979). 'Alexander Pasqualini' *Historische Kring IJsselstein*, nr. 3
- Cool sr., A.G. (1976). 'De gemeentetoren van IJsselstein, een wonder in baksteen' *Historische Kring IJsselstein*, nr.1
- Doesburg, M.H.H. (1979). 'Nog eens Alexander Pasqualini' *Historische Kring IJsselstein*, nr.3
- Doose/Peters (1997). *Renaissance-vesting Jülich*
- Hardenberg, Hermann (1959). 'Pasqualini, architecte Bolonais, aux Pay-Bas (1530-1548)' *Studi in onore di Riccardo Filangieri*, Vol. II, Napels
- Labouchère, G.C., (1922). 'De toren der N.H. St. Nicolaaskerk te IJsselstein' *Oudheidkundig Jaarboek III*, Leiden
- Labouchère, G.C., (1938). 'Aantekeningen over Alexander Pasqualini en zijn werk' *Oudheidkundig Jaarboek VII*, Leiden
- Metternich, Franz Graf Wolff, (1974). 'Alessandro Pasqualini aus Bologna und die Verbreitung bramantescher Architektursprache in Deutschland' *Studi Bramanteschi, Atti del Congresso internazionale, Milano-Urbino-Roma 1970*, Rome
- Mierlo, Theo van, (1991). 'Alexander Pasqualini (1493-1559), architect en vestingbouwkundige' *Bulletin KNOB 1991-5*, Delft
- Schmeddinghoff, Anton (1937). 'Beiträge zur Geschichte der Familie von Pasqualini' *Westfälische Zeitschrift, Band 93*, Münster
- Siccama, P. en M. Vergouw (1979). 'De kroon op het werk' *Historische Kring IJsselstein*, nr. 10